

ca

colecția
athanasiana

STUDIA

MÁRIA-TISZTELET
ÉS MÁRIA-KEGYHELYEK
KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN
A 18. SZÁZADBAN

I/17

MÁRIA-TISZTELET
ÉS MÁRIA-KEGYHELYEK
KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN
A 18. SZÁZADBAN

Szerkesztette:

Terdik Szilveszter

Nyíregyháza

2024

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 17.

Kiadja a

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.

Tel. +36 42 597 600

www.szentatanaz.hu

kiadvanyok@szentatanaz.hu

Felelős kiadó: *Odrobina László mb. rektor*

© Szerzők, 2024

A borítón:

A második máriapócsi könnyező ikon. Ismeretlen festő, 1707 körül.

Makói Juhász István felvétele, 2005.

ISSN 2060-1603

ISBN ISBN 978-615-6201-34-8

Nyomdai kivitelezés: *Kapitális Nyomda, Debrecen*

Felelős vezető: *Joó László*

Tartalom

Véghseő Tamás: Kegyhely – és szakrális táj – születik. Bevezető gondolatok	7
Jakab Attila: Régészeti kutatások a máriapócsi kegytemplomban	13
<i>Appendix: Istvánovits Eszter: Kora népvándorláskori temetkezés a máriapócsi templom kriptája alatt</i>	30
Terdik Szilveszter: A pócsi Istenszülő tisztelete az ortodox világban	51
Golub Xénia: Csodatévő Mária-ikonok és másolataik a magyarországi szerb templomok Istenszülő-trónjain	93
Hegedűs Enikő: A kolozsvári Könnyező Szűz kegyképének ábrázolásairól	133
Ana Dumitran: An unwelcome miracle: the weeping of the Virgin Mary's icon from Vidrasău (1780)	157
Tüskés Anna: „ <i>Lectulus noster floridus</i> ”. A győri székesegyház kegyképének ikonográfiájához	171
A konferencia programja	188

Csodatévő Mária-ikonok és másolataik a magyarországi szerb templomok Istenszülő-trónjain

GOLUB XÉNIA

Az Istenszülő Szűz Mária tisztelete a Magyar Királyság területén megtelepedett ortodox népesség körében is jellegzetesen barokk devóciós formákban öltött testet a 18. században. Ehhez kapcsolódó sajátos emléktípus az ún. Istenszülő-trón, amely a Habsburg Birodalom területén élő ortodoxok – zömében szerbek – körében nyerte el máig élő, sajátos megfogalmazását.¹ Az Istenszülő-trónok a 18. század második felében váltak a történeti Karlócai Metropólia, s így a hazánk – a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye – területén is álló szerb templomok megszokott berendezési tárgyaivá.² A templomhajó északi fala mentén felállított Mária-trónok kezdetben egy-egy orosz vagy balkáni, csodatévőként tisztelt Istenszülő-ikont vagy annak másolatát foglalták díszes architektonikus-plasztikus és festett keretbe. Az ereklyeként tisztelt, az óhazából vagy az Orosz Birodalomból hozott ikonok helyi kultuszát mutatják az évszázadok során a képekre függesztett votívtárgyak is.³ Hasonló kegyképek hiányában azonban újonnan, a berendezéssel egy időben festett Istenszülő-kép került a trónokra. A század utolsó harmadában ugyanis az Istenszülő-trón a vele szemben felállított püspöki trón párdarabjaként a parochiális templomok berendezésének

-
- 1 A tárgyítípus – szemben a püspöki trónokkal – még a 18. században sem volt jellemző a középkori Szerbia területén, illetve attól délebbre. Erről egy ritka, késői példája kapcsán, amely a peći Istenszülő-templom csodatévő ikonja számára készült 1863-ban egy püspöki trón átalakításával lásd Мартиновић, Стефан: Трон за чудотворну икону Богородице Одигитрије у богородичног трона у Пећкој патријаршији. *Зборник Музеја примењене уметности* 9 (2013) 71–83.
  - 2 A hazai Istenszülő-trónok átfogó, tipológiai szempontú vizsgálatát a jövőben egy terjedelmesebb publikációt is megérdemelne. Jelen tanulmányom ennek a kutatásnak a részeredményeit foglalja össze, s a trónokon megjelenő ikonokra összpontosít, csak a csodatévő ikonokat, illetve másolatokat tartalmazó trónokat véve számba.
  - 3 A kegyképek tiszteletének korai nyugati felélénkülése kapcsán általános a vélekedés, hogy azok sok tekintetben folytatták, illetve kiváltották az ereklyék középkori kultuszát. E nézetet tükrözi, s így 18. századi továbbélését mutatja a magyarországi ortodoxok körében a ráckevei monostor 1770–1771-es összeírása, melyben a templom birtokában levő ereklyékre vonatkozó passzusba – ereklyék híján – az Istenszülő csodatévő képét vették fel (Ковин – Записи 1759–1818. Szentendre, Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár [a továbbiakban: SZOEL]).

szinte kötelező elemévé vált, így már nemcsak a csodatévő képek kultuszához kötődött, hanem általánosan a Mária-devóció gyakorlásának fő színtere lett e szakrális terekben. Ez utóbbiban nyilvánvaló szerepet játszott a nyugati kereszténység (kegyoltárok, búcsújáróhelyek) hatása, mely a mi vidékeinken nem magyarázható kizárólag a szerb barokk művészet 1740-es évektől jelentkező – alapvetően ukrán közvetítésű – nyugati orientációjával, hanem logikus módon a posztridentinai katolikus szemlélet és devóciós gyakorlat helyi átvételével is.⁴

Dolgozatomban a hazánk területén fennmaradt Istenszülő-trónok azon emlékeit vizsgálom, amelyek valamely híres csodatévő ikon másolatát vagy olyan Mária-ikont foglalnak magukba, melyet kegyképnek járó tisztelet övezett.⁵ E helyi kultuszokra – mivel javarészüik sajnos már nem mondható élőknek – legtöbbször az ikonokon megőrződött számos offer, illetve levéltári adatok utalnak. A csodatévőnek tartott ikonok elé külön perselyt helyeztek, s az itt összegyűlt adományokat az egyházközségi számadáskönyvekben önálló fejezetben tüntették fel.⁶ A levéltári iratanyagban, főleg az egyházközségi inventáriumokban ugyan gyakorta esik szó csodatévő Istenszülő-ikonokról, ez azonban legtöbbször a nemesfém votív ajándékok összeírása kapcsán merül fel és szinte sosem tartalmaz közelebbi utalást a képek jellegére, kiváltképpen ikonográfiai típusára. Az egyetlen „megkülönböztető” jelző, ami elő-előfordul, az „Arapska” (Arab), amely Mária bőrének feketeségére utal (vö. „Szerecsen”, „Fekete Mária”), s minden bizonnyal leginkább a brünni kegyképmásolatokat, néhány esetben viszont a vinçai-bezdini Istenszülő-ikon másolatait takarja. Jelen kutatás a 18. századi, illetve 19. század elején készült – de még a barokk szellemében fogant – trónokra és csodatévő ikonjaikra korlátozódik, s az érintett Istenszülő-trónjainkat a csodatévő ikon eredete alapján csoportosítva tekinti át.

A téma feldolgozása során több dolog is óvatosságra int. Egyrészt megfigyelhető, hogy az egyházközségi iratok gyakran automatikusan hozzáteszik a „csodatévő” jelzőt saját Mária-ikonjukhoz, amikor annak votívjait veszik számba. A kisebb jelentőségű képek esetében a jelző használatára egyszerűen a fogadalmi ajándékok megléte motiválta az inventáriumok készítőit. Mivel ezek a leltárak rendszerint fel sem sorolják tételesen a templomban található

---

4 ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав: *Српско барокно сликарство*. Нови Сад, 1996, 64. [Тимоотијевић, 1996].

5 Az óvatosabb megfogalmazást az indokolja, hogy a csodatévő jelleg, illetve a kegyképi „rang” – a bizánci hagyományban általánosan jelen levő képtisztelet miatt – nehezebben megragadható a hazai ortodox ikonok esetében is, mint az egykorú katolikus vallásos gyakorlatban. A segítség elnyerése céljából vagy hálából elhelyezett fogadalmi tárgyak önmagukban nem támaszják alá a kép kegykép funkcióját, de jelentősebb számuk mindenképpen utal az adott kép erős helyi tiszteletére.

6 Ilyenekről a 18. századból a ráckevei monostortemplom, a budai és a szentendrei szerb székesegyház esetében tudunk.

ikonokat, s egy egyszerű számadattal tudják le a mennyiségüket, a Mária-képeket sejtetően csak azért emelik ki a berendezésből, mert a rajtuk levő ezüst offereket – nemes anyaguk okán – összeírandó értéknek tartották. A votívok adományozása elterjedt gyakorlat volt végig a 19. században is, függetlenül a magyarországi szerbek fokozott polgárosodásától és az egyház nagymérvű elnyugatiasodásától. Ezt mutatják azok az Istenszülő-trónok, amelyek képükkel együtt a 19. században készültek, mégis számtalan offert kaptak (pl. a szentendrei Požarevačka templomé, 1850). A votívokat nemcsak a régi ikonokra helyezték, hanem az újonnan készült trónok Istenszülő-képeire is, sőt gyakran az ikonosztázion Mária-alapképeire is, függetlenül attól, hogy volt-e Mária-trón (pl. Székesfehérváron az 1855-as inventárium adata szerint) vagy nem (pl. a pomázi templom esetében). Ez is azt sejteti, hogy az offerálás gyakorlata önmagában nem elegendő bizonyíték arra, hogy a megajándékozott képet csodatévőnek tartsuk: a votív ajándékok elhelyezését több hazai emlék esetében inkább kell a Mária-devóció, mint a kegykép-tisztelet megnyilvánulásaként értelmeznünk.

Másrészt számolnunk kell azzal is, hogy bizonyos Istenszülő-trónokon az idő során lecserélődtek a Istenszülő-ikonok, amint ez a jelenség napjainkban is megfigyelhető.⁷ Ezt okozhatta az emlék eltűnése, egy „értékesebb” Mária-kép templomba kerülése (családi ereklyék adományozása, egyházközsége hagyományozása révén), de akár a kor ízlésének változása is. Kiemelhetjük e tekintetben a szegedi szerb templom példáját, ahol egyrészt több önálló – talán családoktól, más templomokból származó – kegykép-másolat is megtalálható, másrészt pedig adatolható, hogy az Istenszülő-trónra 1903-ban a Lefter-család nagylelkűsége révén a korábbi eltávolítása után új Mária-képet festettek. A magyarországi szerb templomokban azonban több olyan barokk kori csodatévő-ikonmásolat is van, amelyek ma önálló képként és nem Mária-trónon alkotják egy templomterület részét. Több hasonló ikon került múzeumi gyűjteménybe is.⁸ Mindkét esetben lehet szó megszűnő egyházközségek fontos Istenszülő-ikonjairól, amelyek korábbi sorsa sajnos hamar a feledés homályába veszett.

A hazánk területén található Istenszülő-trónokkal eddig nem foglalkozott behatóbban a kutatás, a miskolci ortodox templométól eltekintve, melynek Kárpáti László szentelt külön figyelmet. Kutatása annál is érdekesebb, mert az

---

7 A székesfehérvári „rác” templomban az elmúlt évtizedekben több kép is váltakozott az 1853-ban emelt Mária-trónon, részben a templom műtárgyainak elrablása, visszakerülése, részben – ezeket követően – műtárgyvédelmi okokból. Hasonló jelenséget tapasztaltunk a révkomáromi ortodox templom későbbiekben tárgyalandó Istenszülő-proszkinitáriján esetében is.

8 Példaként említhetjük az esztergomi ortodox templom vlagyimiri típusú Istenszülő ikonját: Somogyi Árpád: *Szentendrei Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény*. [S.I.], 1970, kat. 9. [Somogyi, 1970].

emléket nemcsak művészettörténeti, hanem kultusztörténeti megközelítésben is vizsgálja, s számba veszi a kegyképen összegyűlt fogadalmi ajándékokat, tammákat.⁹ A szerb barokk kutatásban ezt a templomi bútortípust először Miroslav Timotijević dolgozta fel önálló tanulmányban. Az ürögi (Irig, Szerbia) Mária-trón (1777) példáján keresztül igyekezett történeti, ikonográfiai és ikonológiai szempontból körüljárni a Karlócai Érsekség területén, az 1760-as évektől elterjedt barokk berendezési tárgy témáját.¹⁰ Az utóbbi évtizedben megélnkült szerb barokk fafaragás-történeti kutatások ismét ráirányították a figyelmet a templomi bútorok különböző típusaira, formai fejlődésükre és mestereikre.¹¹

A trónokon, de önállóan is megjelenő, fontosabb kegyképek szerb kultuszát szintén Timotijević vizsgálta több tanulmányában.¹² A csodatévő Istenszülő-ikonok barokk kori kultuszának teológiai hátterét a szerb barokk festészetről szóló összefoglaló művében elemezte kimerítően.¹³ Az alábbiakban említésre kerülő magyarországi szerb emlékekkel Dinko Davidov foglalkozott először behatóbban 1973-ban ikonfestészeti monográfiájában, majd pedig 1990-ben

-
- 9 Kárpáti László: „Tammata”. A miskolci orthodox templom ezüst votívjai. In: *Tanulmányok Szabadfalvi József tiszteletére*. Szerk. Dobrossy István – Viga Gyula (A Herman Ottó Múzeum évkönyve 25–26.) Miskolc, 1988, 785–801. Kárpáti László: Az ortodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai. In: *A miskolci ortodox templom és sírkertje*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 2002, 55–92. [Kárpáti, 2002].
  - 10 Тимотијевић, Мирослав: Богородичин трон Николајевске цркве у Иригу. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* 27–28 (1995/96) 131–152. [Тимотијевић, 1995/96]
  - 11 Кулић, Бранка: *Новосадске дрворезбарске радионице у 18. веку*. Нови Сад, 2007. A barokk ereklyetartó trónok témájának újabb összefoglalását tartalmazza: *Тронови цркве манастира Крушедола*. Уредник Мирослав Тимотијевић. Нови Сад, 2009. Golub Xénia: Ortodox fafaragók magyarországi működéséről a legújabb kutatások tükrében. Avram Manojlović képfaragó munkái. *Műemlékvédelem* 55 (2011) 366–373.
  - 12 Тимотијевић, Мирослав: Поштовање Богородице Брнске код Срба. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* 29. (1997) 181–191.; Уó: Богородица Нештинска. *Сунчани сат* 10 (2001) 187–200.; Уó: Сузе и звезде. О плачу Богородичиних чудотворних икона у бароку. In: *Чудо у словенским културама*. Београд–Нови Сад, 2000. [Тимотијевић, 2000]; Уó: Богородица Бездинска и верско-политички програм патријарха Арсенија IV Јовановића. *Balkanica* 32–33 (2003) 311–346. [Тимотијевић, 2003]; Уó: Богородица Смедеревска. *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 36 (2008) 57–87. [Тимотијевић, 2008]; Уó: Између сећања и историје: предање о чудотворној икони Богородице Шиклушке. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* 42 (2010) 167–187. [Тимотијевић, 2012]; Уó: Чудотворна икона Богородице Бођанске. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* 44 (2012) 147–161. [Тимотијевић, 2012].
  - 13 Тимотијевић, 1996, 339–361.

műemléki topográfiájában.¹⁴ A legtöbb ikon datálása, provenienciája, attribúciója, de gyakran máig egyetlen közlése is Davidov nevéhez fűződik. Újabban Vukoszavlyev Zorán közölte több Istenszülő-trón fotóját is építészettörténeti monográfiájában, melyben önálló fejezetet szentelt a hazai szerb templomok jellemző berendezési tárgytípusainak.¹⁵

Csodatévő-ikonmásolatok az Istenszülő-trónnal nem rendelkező magyarországi templomenteriórökben

Az Istenszülő-trón önálló templomi bútorrá válása előtti időkben a nagyobb tiszteletnek örvendő Mária-ikonokat nyilvánvalóan „egyszerű” proszkinitáriumokon, ikontartó állványokon helyezték el a templombelsőben. E tekintetben érdekes a révkomáromi (Komárno) ortodox templom enteriórje, amely mai formáját a 18. század második felében nyerte el (a templom felszentelése: 1756, a mai ikonosztázion készítése: 1775 körül), megőrizve azonban a nagy múltú egyházközség (alapítása: 1511) korábbi templomberendezésének is bizonyos, lényeges képeit. (1. kép)

Ez a hallatlanul gazdag templombelső nem tartalmaz a hagyományos értelemben vett Mária-trónt, viszont két olyan proszkinitáriumja is van, amely valaha feltehetően egy-egy csodatévő Istenszülő-ikon másolata számára készült. Az Istenszülő-trónusokkal ellentétben mindkét ikontartó a még mozgatható típust képviseli, s ennek megfelelően a templombelsőben való elhelyezésük sem volt állandó. 2017-ben mindkét ikontartó a templom főhajójában, az ikonosztázion előtt két oldalt, azzal párhuzamosan áll. A levéltári források szerint a régebbi, gyönyörű barokk-rokoko faragású ikontartó hátfalán korábban a Szenvedő (Sztrasztznaja) Istenszülő-másolata volt, melyet az egyházközség legrégebbi ikonjaként tartottak számon még a 19. században is. (2. kép) A stílusjegyei alapján inkább orosz munkának tűnő Szenvedő Istenszülő-ikon eredetéről az egyházközség 1886-ban készült inventáriuma is azt a kegyes hagyományt rögzítette, mely szerint az ikon Dusán cár idejéből való, tehát vélhetően a szerb betelepülők által az óhazából hozott „ereklye”.¹⁶ (3. kép) A felső részén üve-

14 Давидов, Динко: *Иконе српских цркава у Мађарској*. Нови Сад, 1973. [Давидов, 1973]; Давидов, Динко: *Споменици Будимске епархије*. Београд, 1990. [Давидов, 1990].

15 Вукосављевић, Зоран: *Архитектура српских православних цркава у Мађарској: историјски развој и типологија*. Будимпешта, 2013; 351–365.

16 A révkomáromi görög keleti egyház 1885. évi leltára, SZOEL, Инвентари IV. pp. 13–14. Az inventárium szerint a „Dusán cár-féle” ikon a „jobb oldali kántorpad előtt” volt felállítva. A „jobb oldal” feltehetően ebben az esetben ugyanazt a helyet, tehát a hajó északi felét jelenti, mert a leltárkészítő parókus leírásában vélhetően a „papi” nézőpont érvényesült, tehát a jobb oldal a szentély felől nézve értendő. Vö. Стефановић,

gezett szekrénnel rendelkező proskinitáriumon feltehetően ezen ikon számára készült, noha ezt a jelenlegi egyházközségi gyakorlat már nem mutatja, hiszen az ikontartó szekrényében folyamatosan cserélődnek az ikonok.¹⁷

A napjainkban a hajó déli felében, az előbbi ikontartó párdarabjaként elhelyezett másik proskinitáriumon az ún. vinçai Istenszülő-ikon 1747-es másolata látható. (4. kép) Formái alapján ez a proskinitárium valamivel később, a 18. század utolsó évtizedeiben készülhetett, s az előbbivel ellentétben szerves egészet alkot a falán látható képpel. A 19. század végi–20. század eleji források tanúsága szerint (s talán már elkészültekor is?) korábban a „női templomban”, azaz a narthexben volt felállítva.¹⁸ Ikonja a Karlócai Érsekség első „saját”, majd később legszelesebb körben tisztelt kegyképének – az ún. vinçai-bezdini Istenszülő-ikonnak – egy igen korai másolata, amelynek kultusza ezek szerint a 18. században már a komáromi ortodoxok körében is jelentkezett.

A komáromi ráctemplomban a mai berendezés kialakulásának idején, tehát a 18. század utolsó harmadában egyébként további régi, de már hazánk területén, balkáni vándorfestők által festett Istenszülő-ikonok is voltak. Ezek szintén kitüntetett helyekre kerültek az enteriőrben. Az 1660-as években keletkezett Istenszülő-ikonok közül az egyik az új ikonosztárium Mária-alapképe lett. Egy másikat a templom proskomidíájába készült gyönyörű keretbe illesztettek 1770-ben Pesthy Ádám fogadalmi ajándékként a nagy komáromi földrendés (1763) emlékére. Érdemes megemlíteni egy harmadik, bizonyára szintén a komáromi-győri „rác” közösség számára az 1660-as években készült Istenszülő a Gyermekkel-ikont is. Ez azonban nem sokkal később Ráckevére került, s 1760-ban a monostortemplom Istenszülő-trónján nyert állandó elhelyezést.¹⁹ Az említett komáromi ikonok közül ez a kép tett szert a legnagyobb tekintélyre a magyarországi Mária-trónok ikonjai közül, jól dokumentált kultuszáról pedig az alábbiakban még szó esik.

Димитрије Е.: Један спис о српској цркви у Коморану крајем XIX века. In: *Споменица епископу шумадијском Сави. Зборник радова поводом 40. годишњице архиепископске службе др Саве (Вуковића), епископа шумадијског*. Нови Сад, 2001, 291–305., 300.

- 17 Az utóbbi időben készült fényképfelvételek alapján az ikontartó szekrényében nem is feltétlenül csak Istenszülő-, hanem néha ünnepikonok is feltűnnek.
- 18 1939-ben Lazar Mirković egyház- és művészettörténész is a narthexben írta össze ezt az Istenszülő-ikontartót: Мирковић, Лазар: Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната. Румуније и Мађарске *Споменик*, Н. с. I/1. (1950) 1–20., 17. [Мирковић, 1950]. A Mária-képet tartó állványok egyébként hagyományosan is a narthex szinte kötelező tartozékai. Ezeken szintén előfordultak votív rátétekkel díszített, tiszteltebb Istenszülő-ikonok.
- 19 Az emlékcsoportról korábban e helyen írtam: Golub Xénia: Kelet és Nyugat párbeszéde: posztbizánci művészet Magyarországon 1700 körül. *Napút* 2014/10. 52–62., 54–56.

A komáromi templomba tehát az 1760–1770-es években nem készült külön Istenszülő-trón, talán éppen azért, mert nemcsak egy, hanem több fontos Mária-ikkonnal is büszkélkedett, melyek közül kettő számára díszes proszkinitáriumot faragtattak. Ez zavarba is hozta az utókor leltárkészítőit, köztük az 1885-re vonatkozó inventárium íróját, Rakits Vladimir parókuszt is, aki mind a két említett proszkinitáriumot „Szűz Mária-trónnak” nevezi leírásában.²⁰

A komáromihoz hasonlóan a szentendrei Nagyboldogasszony-(Belgrád-) székesegyház enteriőrje is azért érdekes, mert úgy tűnik, hogy – máig szinte sértetlenül fennmaradt – barokk berendezése eredetileg nem foglalt magában önálló Istenszülő-trónt, pedig a templom csodatévő Mária-ikkonnal is rendelkezett. (5. kép) Az 1764-re felépült templom – nem mellesleg a Budai Egyházmegye egyik főtemploma – bútorzata a következő tizenöt évben alakult ki, tehát abban az időben, amikor a Karlócai Metropóliában már egyre gyakoribbá vált az Istenszülő-trónok állítása. Ekkor készült a narthexbe két magas hátfalú, baldachinos ikontartó, egyikén az Istenszülő, másikén Krisztus teljes alakos, álló ábrázolásával. (6. kép) Ezek a proszkinitáriumok további csókoló ikonok tartására is szolgálnak, tehát nem egy kiemelt ikon számára készültek. A két komáromi proszkinitáriumhoz hasonlóan az ikonosztáziókkal párhuzamosan állnak, de – nagy függőleges kiterjedésükből adódóan – egyértelműen a női templomrész bútoraiként szánták őket. A szentendrei székesegyház mai „hevenyészett” Mária-trónja azonban azt mutatja, hogy a berendezésbe nem is terveztek e funkcióra külön bútort, pedig a templom – „pátriárkai” jellegéből adódóan is – már a kezdeti időkben is birtokolt tisztelt, sőt vélhetően az óházából hozott Istenszülő-ikonokat. (7. kép)

A székesegyház 1796-os számadáskönyve említ egy csodatévő ikont, amely előtt persely is volt.²¹ A templom 1805-ben készített inventáriumában hat olyan Istenszülő-ikont hoz, amelyekben votív ezüst rátétek voltak, melyek közül egyet csodatévőnek is nevez. Nyilván ez az ikon lehetett a mai „Mária-trónon”, a szóleán, az északi kántorpadtól keletre, az ikonosztáziót keretező bal oldali oszlop talapzatára függesztve. Az 1805-ös leltár külön fejezetben veszi sorra a csodatévő ikonon található offereket, első helyen említve egy „magyar ruhás, térdeplő férfialakot”.²² A forrás szerint votív koronákat kaptak a narthex két magas proszkinitáriumjának főalakjai is, ahogy a szentélyben, üvegezett keret-

---

20 A révkomáromi görög keleti egyház 1885. évi leltára, 14. Lazar Mirković azonban 1939-ben készült összeírásában már bizonytalanabb a terminus alkalmazhatóságát illetően, ő az előbbi ikontartót „egyfajta trónszerű állványnak” írta le (Мирковић, 1950, 17.)

21 Давидов, Динко: *Сентандрејска Саборна црква*. Београд, 2001, 100. [Давидов, 2001.]

22 Ивентариум цркве саборнија [...] 1805, SZOEL, Инвентари VII.

ben található Istenszülő-ikon is.²³ Érdekes továbbá a fentiekhez 1806. január 19-én Jefstatije Popović főesperes által írt megjegyzés is, amely azt tanúsítja, hogy a csodatévő Istenszülő-ikonra ekkor helyezték fel azt a három igazgyönggyel és két kis dukáttal ékesített aranyláncot, amelyet egy hívő már korábban a templomnak adományozott, de addig egy szekrényben őriztek.²⁴ A következő évi leltárból kiderül, hogy egy év alatt négy további fogadalmi ezüsttel gazdagodott a csodatévő ikon, melyek leírásuk alapján a kor katolikus gyakorlatából ismert, emberalakokat és testrészeket mintázó fémofterek voltak. 1855-ben több mint hetven offert említ a leltár.²⁵

Az ikonosztázion bal oldali oszlopának lábazatán, üvegezett keretben jelenleg a Fjodorovszkaja Istenszülő-ikon 17–18. századi orosz másolata látható.²⁶ Ez a „trón” Dinko Davidov kutatásai szerint azonban egy, az 1880–1890-es években elrabolt csodatévő ikon számára készült, melyről sajnos nem tudjuk, milyen volt. Davidov levéltári adatokra hivatkozva közli, hogy az említett tragikus bűnesetig a szentendrei székesegyházban őrizték az áthoszi szerb Hilandar monostor csodatévő Háromkezű Istenszülő-ikonjának egy másolatát is.²⁷ A ma a trónon látható orosz ikon korábban a női templomban volt, s az ellopott csodatévő-ikon pótlására került 1891-ben a Mária-trónra. A Fjodorovszkaja Istenszülő számos votív ajándéka tehát már a 19. század folyamán kerülhetett az ikonra, mutatva, hogy ez a korábban „harmadrangúnak” számító Mária-ikon is kivívta a hívek tiszteletét.²⁸ (8. kép)

A fenti magyarországi emlékek azt látszanak alátámasztani, hogy a 18. század utolsó negyedéig Istenszülő-trónok csak bizonyos templomokba készültek, ahol ezt a körülmények különösen megkívánták. A csodatévő ikonok megléte

---

23 Az Istenszülő-ikonok votív koronákkal való feldíszítéséről lásd Тимотијевић, 2000, 235.

24 Ивентариум цркве соборнија ... 1805, SZOEL, Ивентари VII.

25 Давидов, 2001, 100–101.

26 Az előképként szolgáló orosz csodatévő ikon kultuszának központja a 13. századtól a kosztromai Theodor Sztratilatész-templom volt, amelyről a nevét is kapta. Tiszteletének 17. századi megélnkülését annak köszönhetette, hogy Mihail Fjodorovics cár az ikonnak tudta be trónra hivatását. Az Eleusza (Umilenije) ikonográfiához tartozó típus jellegzetessége a Gyermekek baljának lépő mozdulata, szemben a vlagyimiri típusal, melyen Jézus a bal talpát mutatja.

27 Давидов, 2001, 100.

28 Bár adódik a feltételezés, hogy a szentendrei főtemplomban esetleg a szószék jelenthetett konkurrenciát a Mária-trónnak, ezt azonban nem jelenthetjük ki egyértelműen. A korban a szerb templomokban is divatba jövő szószékek elvileg nem lehettek akadályai a Mária-trónusok állításának, hiszen több olyan komplett barokk berendezés is fennmaradt, amelyben a két bútordarab szépen megfér egymással (pl. a neštini). Magyarországon ezt a miskolci és az egri ortodox templom enteriőrje is példázza, jóllehet már a 18–19. század fordulójáról.

nem mindig jelentett elegendő indokot az újfajta templomi bútor bevezetésére. Ilyen körülmény lehetett viszont egy adott, kegyképszerűen tisztelt ikon szélesebb zárandokközöniséget vonzó kultusza, melynek ápolására a csodatévő kegyképet méltó keretbe foglalva lehetett a hívek hódolatára bocsátani. Ennek legizgalmasabb hazai példáját Ráckeven láthatjuk.

Balkáni eredetű csodatévő ikonok Istenszülő-trónjainkon

a) A ráckevei Mária-trón és ikonja

A ráckevei szerb templom Istenszülő-trónja mind a benne foglalt csodatévő ikon, mind pedig maga a bútortípus története miatt egyedülálló, így az nemcsak a Budai Egyházmegye, hanem a szerb barokk művészet szempontjából is különleges emlék.²⁹ (9. kép)

A Budai Egyházmegye legkorábbi fennmaradt, egyértelműen Mária-trónnak titulálható bútora az 1760-es évszámot viseli magán, tehát abból az időből származik, amikor az Istenszülő elszenderedésének (Mária halála) szentelt templom még monostorként működött. Megkülönböztetése a templom egykorú proszkinitáriumaitól (10. kép) már formai jegyei alapján is egyértelmű,³⁰ hiszen a száz évvel korábbi kegyképet magába foglaló barokk építmény a katolikus kegyoltárokat idézi retablós szerkezetével, hangsúlyos építészeti keretével, nagyobb vízszintes kiterjedésével.³¹ Az Istenszülő-trón a későgótikus teremtemplom déli bejáratával szemben kapott egy egész boltszakasznyi helyet, nyilván azzal a céllal, hogy a csodatévő ikonnak könnyen megközelíthető, reprezentatív, ugyanakkor önálló térrészt biztosítsanak. Érdekessége egykorú

---

29 Magyar nyelven Miskei Antal ismertette röviden: Miskei Antal: *A ráckevei szerb ortodox templom*. Ráckeve, 2008, 68–70. [Miskei, 2008] és Miskei Antal: *A Csepel-sziget és Ráckeve mint királyi és szultáni birtok (15–18. század)*. Eger, 2016, 222–223. [Miskei, 2016].

30 Példaként említhetjük a hátfalán a templom címünnepét ábrázoló ikontartót, amely – amennyiben Branislav Todić adatát rá vonatkoztatjuk – szintén 1760–1761-ben készülhetett, talán a trónéval azonos faragó munkájaként (Тодић, Бранислав: Сликарски уговори Теодора Грунтовића. In: *Уб: Радови о српској уметности и уметницима XVIII века по архивским и другим подацима*. Нови Сад, 2010, 319–341. 328. [Тодић, 2010a].

31 A Mária-trónok e típusának leggyakrabban idézett példája a bácskai Bođani (Bogyán) monostoré. A bogányi trónt egy, a ráckeveihez hasonlóan, szintén a 17. század második feléből való zógráf-ikon díszíti, melyet két oldalt ószövevényi Mária-emblémákat ábrázoló medalionok egészítenek ki. Szerkezete Zaharija Orfelin szerb metsző 1758-as grafikája nyomán készült 1774 körül, s egy eszéki német faragó munkája. Az emlékről bővebben lásd Тимотијевић, 1995/96, 136; Тимотијевић, 2012.

ballusztrados korlátja, mely elrekeszti a hajó ezen, devócióra szánt részét.³² Az írott források szerint széles könyöklőjét gyertyák gyújtására használták.³³

A ráckevei Mária-trónon az üvegezett ikontartó szekrényt oldalt két oszlop keretezi. Ívben kétoldalt enyhén előrehajló retabuluma a templom északi falához simul. A retabulum oromzatát egy részben áttört baldachin alkotja, melynek magas hátfalára az Istenszülőt megkoronázó Szentháromságot festették. Szabálytalan körvonalú, barokk képmezőjének négy sarkában az evangélistaszimbólumokat látjuk. A bojtdísszel szegélyezett baldachin belsejében a csillagos égbolt jelenik meg a nap és a hold ábrázolásával. A baldachin csúcsán kereszt áll a Megváltó festett képével.

Az ikontartó szekrény alatt, furcsán oldalra csúsztatva olvasható a trón építésére vonatkozó donációs felirat. E szerint a Mária-trónt Ioann Kiriak, a nyugat-makedóniai Kozáni városából származó makedovlach kereskedő állíttatta 1760-ban Dionisije Novaković budai püspök (1749–1767) és Isaija Stefanović igumen (előljáró, ? –1771) idején. A felirat a bútort „ikonostas”-nak nevezi, ami a tárgy típus különböző történeti elnevezései miatt is érdekes.³⁴ (11. kép) A trónról és ikonjáról több levéltári forrás is említést tesz. A ráckevei templom protokolluma „kecskeméti kereskedőnek” nevezi „Ioann Kiriak”-ot.³⁵ A ráckevei monostor életében fontos szerepet játszottak mind a makedovlach klerikusok, szerzetesek, mind a mai Albánia, Makedónia területéről származó hívek. Az 1760–1770-es években több donáció, sőt voltaképpen a templom egész enteriőrje is az ő nevükhöz köthető, melyeket e műalkotások és liturgikus tárgyak rendszerint kétnyelvű – szerb-szláv és görög – felirataiból ismerünk.

A ráckevei Mária-trón Istenszülő a Gyermekkel ikonja – győri és révkomáromi stíluspárhuzamai alapján – az 1660-as években keletkezhetett az Észak-Dunántúl szerb közösségeiben.³⁶ (12. kép) A fentebb már említett emlékcsoportba tartozó ikon tehát egy balkáni vándorfestő, ún. zógráf műve lehet. E művészek – ekkor még jellemzően szerzetesek – a korai magyarországi ortodox közösségek számára készítették hazai műveiket. Komáromban és Győrben az ott már a 16. században megtelepedett sajkás vezetők voltak fő megrendelőik,

---

32 Ez a nyugati barokk oltáraknál jellemzőbb „cancellus” meglehetősen ritka a Mária-trónok körül, vö. Тимотијевић, 1995/96, 140.

33 Михаљдић, Стеван: Манастир Српски Ковин. In: Уб.: *Православна Епископија у Весприму*. [Нови Сад], 1935, 72–73. [Михаљдић, 1935]. Az egi Mária-trón előtt egy nyitható kovácsoltvas rács szolgál hasonló célokat.

34 Vö. Тимотијевић, 1996, 70–71, aki szerint így csak prozkinitáriumokat hívtak.

35 Ковин – Записи о манастиру и књига прихода и расхода 1759–1818, SZOEL. Vö. Тодић, 2010a, 328.

36 Vö. Matić szerb nyelvű monográfiájában magát az ikont teszi 1760-ra, amit azonban az ikon stílusjegyei nem erősítenek meg (Матић, Војислав: *Православни манастир Српски Ковин*. Нови Сад, 2009, 42., 54.).

akik egyben templomaik bőkezű donátorai is voltak. Komárom-Győr és Ráckeve ortodox közösségeinek összefonódása Ráckeve 1541-es török kézre kerülésétől kezdve vált erősebbé, amikor ez utóbbi világi lakossága (kereskedők, kézművesek, iparosok) jelentős számban települt át Komáromba. A ráckevei ortodoxok 1688 után kaptak engedélyt a visszatelepedésre, s bizonyára ekkor hozhatták magukkal az Istenszülő ikonját, melyet később szülővárosuk templomának Istenszülő-trónjába foglaltak.

A ráckevei Mária-trón tehát annyiban is egyedülálló, hogy ikonja már hazánk területén készült, így tisztelete hazai eredetű. A trón felirata is csodatévőnek nevezi az ikont, melynek kultuszát az évszázadok során összegyűlt számos fogadalmi tárgy szintén mutatja (ezüst koronák, nimbuszok Mária és Jézus feje felett, ezüst rátétek az Istenszülő jobb és a Gyermekek bal kezén, a szalagra fűzött kis offerek). A ráckevei monostor, majd (1777-től) parochiális templom iratai is dokumentálják a csodatévő ikon 18. századi tiszteletét.³⁷ A monostor protokollumának ereklyékre vonatkozó passzusa 1771-ben hangsúlyozza, hogy ugyan a templomuk nem rendelkezik ereklyékkal, de birtokolja az Istenszülő csodatévő képét, akinek a tiszteletére szenteltetett maga a templom is (címünnepe az Istenszülő elszenderedése).³⁸ A ráckeveiek monostoruk visszaállításáért – budai püspökük és a karlócai metropolita mellett – magához Mária Terézia királynőhöz is folyamodtak 1777-ben. Egyedül az uralkodónőhöz írt levelükben érvelnek azzal – mégpedig első helyen –, hogy csodatévő ikonjukhoz a monostor bezűntetése óta jóval kevesebb zarándok érkezik, pedig az korábban nagy számú hívet vonzott a Magyar Királyság távolabbi vidékeiről, akik a Habsburg-ház bölcs kormányzásáért is fohászkodtak.³⁹ Megalapozottnak tekinthető tehát Miroslav Timotijević vélekedése, mely szerint Ráckeve a magyarországi szerbség fő búcsújáróhelyének számított a korban.⁴⁰

A templom értékleltárai évről évre számba vették az ikonra adományozott sok votív tárgyat, illetve gyarapodásukat, a számadáskönyvek pedig külön fejezetben összegezték a kép elé helyezett persely bevételeit.⁴¹ A budai ötvös által

---

37 Тимотијевић, 1995/96, 140; Тимотијевић, 1996, 64.

38 Ковин – Записи 1759–1818. SZOEL. Miroslav Timotijević mutatott rá, hogy a csodatévő Istenszülő-ikonok tisztelete éppen a Mária-ünnepeknek szentelt szerb monostorokban volt különösen jellemző (Smederevo, Studenica). Erről bővebben: Тимотијевић, 2008, 74–75.

39 Руварац, Димитрије: Ковинци за манастир Ковин. *Српски Сион XV* (1905) 13., 362–364. Id. Тимотијевић, Мирослав: *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*. Београд, 2006, 56. [Тимотијевић, 2006]. Vö. Miskei, 2008, 47; Miskei, 2016, 200.

40 Тимотијевић, 2006, 56.

41 Külön fejezet szól a Mária-trón votívjairól az 1774-es és az 1796-os inventáriumban is (SZOEL, Инвентари VI.).

készített votív koronák 1773-ban kerültek az ikon főalakjainak feje fölé.⁴² A szentendrei egyházmegyei levéltár őrzi azt a könyvet, amelyben 1821 és 1869 között tételesen vezették az „Istenszülő-ikon előtti kincsek leltárát”.⁴³ Ugyan ez már a kultusz történetének 19. századi fejezetébe tartozik, mégis hasznosnak tűnik néhány szó erejéig kitérni a ráckevei csodatévő ikon széleskörű kultuszát bizonyító, páratlan forrásra. A könyvbe írták a pontos dátum, a donátor nevének és származási helyének megjelölésével a csodatévő ikon (és általában a templom) számára felajánlott tárgy-, illetve pénzadományokat. A zárandokok nemcsak a környékről (Adony, Kunszentmiklós, Perkáta, Székesfehérvár), hanem Pestről, Budáról, Szentendréről, Komáromból, Esztergomból, Gyarmatból, de Miskolcra, Újvidékre és Bécsből is érkeztek. Több esetben feljegyezték, hogy az offert a felajánlója egy másik személy által küldte el Ráckevére. Az offerálók neveik alapján többségükben szerbek, illetve legnagyobbbrészt madevovlach származásúak voltak. A forrás első magyar nyelvű bejegyzése 1833-ból származik. Markmüller, született Görög Juliána helyi lakos halálakor két briliánsal ékesített jegygyűrűt hagyott a templomra, „azon feltétel alatt, hogy azok mindenkor a Boldogságos Szűz Mária csodálatos képén fűgjenek”. Láthatjuk, hogy a ráckevei Mária-kép tisztelete a környék magyar ajkú (talán elmagyarosodott szláv vagy görög) lakosságát is elérte. Valószínűleg a magyar hivatalos államnyelvvé válásával függ össze, hogy a leltárkönyvet 1844–1845-ben teljes egészében magyar nyelven vezették, majd visszatértek a megszokott szerb-szláv nyelvre. Érdekes adalék még, hogy a katolikus búcsújáró gyakorlatból átvett, emberalakot formázó fémofterekre az 1820-as években a „prilika”, az 1830-as évektől már a „figura” kifejezést használja a forrás, legtöbbször ugyanis ilyeneket adományoztak a zárandokok. 1837-ben Anna Jovanović ráckevei lakos nagylelkűségéből egy „piktórral megtisztította” az ikonosztáziót, a kántorpadokat, az Istenszülő-trónt és az oltár gyertyatartóit és szentségtartóját is.

Ennek ismeretében talán furcsálhatjuk, hogy a legrégebbi, illetve az egyetlen, minden vonatkozásában hazai ortodox csodatévő Istenszülő-ikonunk kul-

---

42 Ивентариум ... 1768–1773. SZOEL, Ивентари VI. Vö. Aggházy Mária [et al.]: *Pest megyei műemlékei. II.* Budapest, 1958, 25.; Miskei, 2008, 72. Ezt azonban vélhetően nem tekinthetjük a kegykép olyan megkoronázásának, amely a katolikus kegyképek (pl. brünni) esetében ismert. Az ortodox gyakorlatban e votív koronák egy része gyakran már az importikonokkal együtt érkezett, s ha utólag is került az ikonokra, nem feltétlenül jelentette kultuszuk kezdetét, ünnepélyes – egyház általi – hitelesítését. Kivételt képez ez alól a vincai ikon esete, melynek tiszteletét éppen így igyekezett IV. Arsenije pátriárka „hivatalos” rangra emelni, nyilván ismerve a Habsburg Birodalomban ekkor élő katolikus gyakorlatot.

43 Протокол общества; кнѳга прилога; инвентар драгоценности испред образа Богородице 1821–1869 (SZOEL).

tusza miért nem őrződött meg például a róla készült másolatok formájában.⁴⁴ Annyi bizonyos, hogy a kultusz korai elhomályosulásával ezt nem tudjuk magyarázni, hiszen – ahogy azt a fenti 19. századi forrás is mutatta – a ráckevei Istenszülő tiszteletét nem vetette vissza a monostor felszámolása és a templom parochiális rangra süllyedése, pedig az a Mária-trón felállítását követően egy emberöltőn belül bekövetkezett, illetve szerzeteseinek Grábócra telepedése sem.⁴⁵

A Dunántúl szerb közösségeit érintő történeti kutatásairól ismertté vált, magyarországi születésű ortodox esperes, Stevan Mihaldžić (1861–1942) Ráckeveiről szóló írásában érdekes mozzanatra lehetünk figyelmesek, amely talán a ráckevei csodatévő ikon kultuszának kutatása szempontjából is megfontolandó, annak ellenére, hogy tudományos szempontból a történész-pap adatai nem mindig tekinthetők megbízhatónak. Mihaldžić 1935-ben azt írja a ráckevei ikonról, hogy az egy rézmetszetes dúc révén került grafikai sokszorosításra, melynek levonatai számos hazai szerb templomban megtalálhatók.⁴⁶ Jelenlegi tudásunk szerint ez a dúc nem lehet más, mint a 17. század végén népszerűvé vált ukrán csodatévő Mária-kép, a csernyigovi Istenszülő-ikon után készült rézmetszetes lemez, amely valóban a ráckevei monostorban maradt fenn, s Davidov feltételezése szerint Csernyigoból nem sokkal keletkezése, 1725 után került ide.⁴⁷ A dúc ma a szentendrei Szerb Egyházmegyei Múzeum gyűjteményében található, de levonatai a szentendrei múzeumon kívül megtalálhatóak például a pomázi egyházközségben, illetve magángyűjteményekben is.⁴⁸ (13. kép) A metszetábrázolás művészettörténeti jelentőségét Davidov abban látja, hogy ez az első olyan metszet, amely ukrán földről került a szerbekhez.⁴⁹

---

44 Viszonylag kevés szerb csodatévő ikonról készültek önálló grafikai másolatok, melyek egyértelműen hozzájárultak az adott kép festett másolatainak elterjedéséhez is.

45 Szintén további kutatást igényel a ráckevei trónus képének ikonográfiai típusa is, melyen Jézus lábtartása szokatlan: balját jobb lába mögé keresztezi.

46 Михаљдић, 1935, 72.

47 A csernyigovi Iljinszkaja Istenszülő-ikon ráckevei metszetmásolatáról – a rá vonatkozó korábbi szakirodalom hivatkozásával – korábban bővebben írtam: Golub Xénia: Egy publikálatlan Istenszülő-ikon a csobánkai szerb templomból. In: *A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc*. Szerk. Olajos Terézia (Acta Universitatis Szegediensis Opuscula Byzantina XI.) Szeged, 2014, 61–70. [Golub 2014a]. A ráckevei lemez esetleges donátorának kérdését ebben a publikációban vetettem fel: Golub, Xenia: On the inscription of an icon – a contribution to the question of artistic connections of post-Byzantine art in Hungary. In: *Ниш и Византија (Зборник радова) XII. Уредник Миша Ракоција*. Ниш, 2014, 467–476.

48 Vö. Szilárdfy Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III.* (Devotio Hungarorum 12. Fontes Religionis Popularis Hungaricae. Szerk. Barna Gábor) Szeged–Budapest, 2008, 280.

49 A sokszorosított grafika, illetve az önálló grafikai lapok szerb egyházi közegben való meghonosodásának idején, a 18. század első harmadában kezdetben Moszkvából jutottak

A szerb kutató szerint a ráckevei szerzetesek ajándékba kaphatták a lemezt, melyről aztán maguk készítettek levonatokat.⁵⁰ Ezt a feltevést az is megerősíteni látszik, hogy a ráckevei-csernyigovi az egyetlen olyan grafikai Istenszülő-ábrázolás, amelyről a Budai Egyházmegye területén ennyi levonat maradt fenn. Érdekes, hogy a metszet nyomán készült ikonok száma a hazai szerb templomokban mégis meglehetősen csekély: a csobánkai szerb templom 1733-as dátumot viselő „vérző” Istenszülő-ikonja mellett újabban merült fel, hogy a pécsi szerb egyházközséghez került szentendrei Mária-trónt díszítő ikon is ezt az előképet követi.⁵¹

Bár a ráckevei csodatévő ikon és a csernyigovi metszet Istenszülő-ábrázolása – a mai művészettörténész szemével – lényegében csupán annyiban hasonlít, hogy mindkettő a Hodigitria-típusba sorolható ikonográfiai szempontból, az esperes által is terjesztett hagyományt nem hanyagolhatjuk el, hiszen a korból nem egy példa van Mária a Gyermekekkel-ábrázolások összemosódására. A több évszázados bizánci hagyományban sem ismeretlen jelenség (Eleusza-Hodigitria elnevezések variálódása ikonográfiai típustól függetlenül) a 18–19. századi magyarországi emlékek között a pócsi kegykép kisgrafikai ábrázolásai kapcsán is megfigyelhető volt.⁵² Így élhetett tovább „pócsi Máriaként” a felirata alapján Grábóc szerb monostorában készült Hodigitria-ikon Dorneck metszete révén.⁵³

---

ilyen ábrázolásokhoz a szerb megrendelők. A bécsi metszőket csak 1740 körülől veszik igénybe hasonló célokra.

- 50 Давидов, Динко: Српски бакорези у Будимској епархији. Београд, 1969. In: *Зборник Светозара Радојчића*. Уредник Војислав Ј. Ђурић. Београд, 1969. 55–76., 60.
- 51 Az ikon festője ismeretlen, s datálása is bizonytalan: talán a 18. század második fele-vége. A trónról azt tartja a helyi hagyomány, hogy a szentendrei Örömhírvétel-(Blagovestenszka) templomból került 1801-ben az izbégi, majd később az 1949-ben alapított pécsi szerb kápolnába (Popovics István: A pécsi götögkeleti szerb kápolna. In: *Српска православна црквена општина и капела у Печују*. Уредник Предраг Мандић. (Барањске свеске 4.) 47–51., 50. Faragása azonban inkább 19. századi formákat mutat, így az vélhetően már nem a Blagovestenszka, hanem az izbégi templomban készülhetett az ikon számára. Az izbégi templom iratai 1854-ben újnak nevezik Mária-trónjukat (Inventárium 1854, SZOEL, Инвентари VII.).
- 52 Az Istenszülő-ikontípusokon belüli szabadságról, illetve arról, hogy elnevezésük inkább teológiai szerepüket, mintsem ikonográfiai típusukat volt hivatott meghatározni a bizánci hagyományban lásd Belting, Hans: *Kép és kultusz (A kép története a művészet korszaka előtt)*. Budapest, 2000, 294–297. [Belting, 2000].
- 53 Vö. Tüskés Anna: A pócsi Mária-kegykép kisgrafikai ábrázolásai. In: *Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája*. Budapest, 2010, 267–284., 270–273.; Tüskés Anna: Representations of the Mary-Icon of Máriapócs in Engravings. *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 18 (2014) 1. 153–182., 164–165. További kutatást igényel az a kérdés is, hogy a ráckevei szerzeteseket befogadó grábóci monostor nem vitte-e valamiképp tovább a ráckevei kegykép kultuszát, s nem lehet-e a Bucsánszky által terjesztett Dorneck-grafikának éppen ez az ikon az előképe.

A ráckevei ikon ezek szerint szélesebb zárandoktömegeket vonzó kultuszából, illetve a ráckevei metszet népszerűségéből adódóan felvetődik, hogy a ráckeveiek 1725-ben nem saját csodatévő képük sokszorosítására, annak „körülbelüli” másolata gyanánt szerezték-e be a csernyigovi Istenszülő-rézdúcot? Mihaldžić esperes meggyőződése is mutatja, hogy a metszetábrázolás alján húzódó felirat, amely egyértelműen a csernyigovi Iljinszkaja ikonként nevezi meg a grafika előképét, nem feltétlenül lehetett akadály a egy ilyen kegyes hagyomány kialakulásának.

A ráckevei Mária-trón egyúttal – jelen tudásunk szerint – a Karlócai Metropólia legkorábbi datált, eredeti állapotában fennmaradt Istenszülő-trónja. A csernyigovi kapcsolat ismeretében nem kizárt, hogy e korai Mária-trónunk esetében számolnunk kell az ukrán egyházi gyakorlat közvetlen hatásával is, ahol a csodatévő ikonoknak már a 17. században állítottak díszes barokk ikon-tartókat, ún. kiotokat.⁵⁴ A katolikus barokk oltárművészet erőteljes hatását mutató, oltárszerű képtartó trónok elfogadtatásában, „legitimálásában” a szerb ortodox gyakorlatban alighanem szerepet játszottak a galíciai példák, melyek az 1740-es évektől bevallottan ukrán irányultságú szerb egyházi közegekben is ismertek lehettek.

b) A szentendrei Úrszínváltás- (Preobrazsenszka) templom Istenszülő-trónja

Ha a befoglalt kegykép eredetét vizsgáljuk, 18. századi Istenszülő-trónjaink közül a ráckevei Mária-trónhoz legközelebb a szentendrei Preobrazsenszka templom trónja áll. A rajta látható kisméretű és feltűnően hosszúkas aranyú Hodigitria-ikon hasonlóan szerb munkának, illetve balkáni ún. zógráf festő művének tűnik. (14. kép) Stílusjegyei alapján a 17. század végén, nagyjából tehát a szerbek nagy bevándorlásának idején keletkezhetett, bár a ráckevei ikonnal ellentétben nem biztos, hogy hazánk területén. A korszak hasonló korú, magyarországi emlékei közül Ostoja Mrkojević bajai triptychonját juttatja eszünkbe, mely a szlavóniai térségben készült. Az Istenszülő jobb kezét takaró rátét is régi, akár 17. század végi balkáni munka is lehet. Nem zárhatjuk ki, hogy – Ostoja művéhez hasonlóan – ez az ikon is egy, a nagy szerb vándorlással (1690) hazánk területére hozott „ereklye”.

---

54 Az Iljinszkaja ikon pazar ötvösműves „kiotja” a csernyigovi Szentháromság-székesegyházba 1695-ben készült Ivan Mazepe hetman jótéteményeként. Az aranyozott ezüst ikon-tartó ma a csernyigovi Történeti Múzeumban található (Черниговский областной исторический музей им. В.В. Тарновского), eredeti formáját pedig a moszkvai Állami Történeti Múzeum 1880-as évekből származó archív felvételéről ismerjük.

A Preobrazsenszka trónjáról semmit sem tudunk, de bizonyára az ikonosztázióknál (1740-es évek) később került a berendezésbe. (15. kép) Faragványai, rokokó vázadíszei alapján az 1760-as években keletkezhetett. Széles, oltárokat idéző szerkezete is inkább a ráckevei trónnal rokonítja. A csodatévő ikon mai elhelyezése nyilván másodlagos, ezért azt sem zárhatjuk ki, hogy az adott bútor eredetileg más ikonnak készült. A templom 1874-es inventáriuma – ugyan az ikon azonosításában nem segít – de mindenesetre csodatévőnek nevezi a trónusba foglalt ikont, melynek votívjait is számba veszi. Érdekes adalékkal szolgál az 1891-es leltár szövege is, melyből kiderül, hogy a Mária-trón üvegajtáját vásár- és ünnepnapokon nyitották ki.⁵⁵

Orosz csodatévő Istenszülő-ikonok másolatai magyarországi Istenszülő-trónokon

a) Orosz importikonok

A 18. század elejétől a Karlócai Metropólia területén, s így nyilván a hazai szerb templomainkban is megjelentek az orosz importikonok, közöttük ismert orosz csodatévő Istenszülő a Gyermekkel-ikonok kópiái is. Ezek orosz kegytárgyárosok révén kerültek a hazai egyházközségekhez. Némelyikük bizonyára már ezüst rátétekkel együtt érkezett, melyek tehát nem is feltétlenül fogadalmi céllal kerültek az ikonokra.⁵⁶

A hazai Mária-trónok egy részére ilyen, 17–18. századi orosz importikonok kerültek. Festőik lehettek akár a Magyar Királyság területén felbukkanó vándorfestők is, bár rájuk vonatkozó megbízható adataink egyelőre nincsenek. Az orosz ikonok behozatala a balkáni szerzetesek korábbi adománygyűjtő útjaihoz is kötődhetett, melyek során sok liturgikus tárgy jutott az Orosz Birodalom területéről szerémségi és bánsági szerb monostorokba (ide sorolható Rakovac monostor igumenjének 1702-es „ikonimportja”, illetve a későbbiekben tárgyalandó vinčai-bezdini kegykép), valamint a dalmát tengerpart ortodox kolostoraiba. Az orosz ikonok azonban leginkább kegytárgyárosok révén kerültek a 18. század folyamán a hazai, illetve a szerbiai templomokba, ahogy a Balkán délebbi régióiba is (pl. Krka monostorába).⁵⁷ Aránylag nagy számukkal is ma-

55 SZOEL, Инвентари VII. A trónt és ikonját kéziratunk lezárása óta restaurálták.

56 Тодић, Бранислав: Алексије Данилович – сликар старог иконостаса манастира Шишатовца. In: УЋ: *Радови о српској уметности и уметницима века по архивским и другим подацима*. Нови Сад, 2010, 37–67., 46.

57 A dalmáciai szerb templomokban található orosz importikonokról lásd Савић, Милорад: *Сликаство у српским црквама сјеверне Далмације*. Београд–Книн, 2000, 159–164. [Савић, 2000].

gyarázhatjuk, hogy a hazai szerb templomokban nemcsak Mária-trónokon, hanem azokon kívül is megtaláljuk példáikat.

Ilyen orosz ikon a komáromi templomhajó már említett Mária-proszkinitáriján található Szenvedő Istenszülő (Sztrasztaja), annak ellenére, hogy a helyi hagyomány a szerb óhazából eredezteti.⁵⁸ (3. kép) A Szenvedő Istenszülő ikonjának orosz kultusza 1641-ben bontakozott ki, amikor a cár Moszkvába vitette a novgorodi kormányzóságban csodát tevő ikont, majd a tveri kapunál 1654-ben felépítette számára a Sztrasztnoj női monostort. A komáromi ikon stílusa alapján valószínűleg a 17. században, tehát az orosz csodatévő ikon kultuszának felvirágzásakor készülhetett orosz földön.⁵⁹ Nem tudni, mikor és milyen úton került onnan Komáromba, de az sem kizárt, hogy korábban Szerbia területén is megfordult, s esetleg az 1690-es nagy vándorlás idején hozták mai helyére.

Az Orosz Birodalom palladiumává vált vlagyimiri Istenszülő-ikon 17–18. századi másolatai több hazai szerb templomban is megtalálhatók voltak.⁶⁰ Az Esztergomból a szentendrei gyűjteménybe került kópiáról egyelőre nem tudjuk bizonyítani, hogy egykor az ottani templom Istenszülő-trónján volt.⁶¹ A székesfehérvári szerb templom Mária-trónján azonban egy időben egy vlagyimiri ikonmásolat függött.⁶² A szegedi Szent Miklós-templomban is egy 18. századi vlagyimiri Istenszülő volt eredetileg a Mária-trónon, melyet azonban a templom berendezését 1903-ban felújító Lefter család lecserélt egy korabeli Mária-ábrázolásra.

A csobánkai Istenszülő-trónon jelenleg is a kazányi (Kazanszkaja) Istenszülő-ikon egy 18. századi másolata függ. (16. kép) Ezzel nagyjából egykorú orosz

---

58 Az ikonográfiai típus jellegzetes elemei az anya ujját markoló Gyermek, aki bal vállá felett az *Arma Christi*-t (keresztet, dárdát, izsópot és verejtékkendőt) hozó angyalra tekint fel. Az Istenszülő enyhén Jézus felé billenti fejét, másik vállá felett is angyal. Az italokrétai ikonfestészetben Andrea Ritzos, a 15. század második felében működő festő alkotta meg a sokat másolt prototípusát. Másolatai a Balkán egész területén, különösen az Adria-tenger mellékén terjedtek el, csak az 1500–1600-as évekből mintegy húsz darab ismert a Belgrádig terjedő régióban, vö. Савић, 2000, 60–61. A komáromi ikon azonban ezeknél rusztikusabb megoldásokat mutat, amit a háttér pöttyözése csak fokoz, de a „zuhanórepülésben” érkező angyalok is naiv ízőek.

59 Lazar Mirković is így datálta (Мирковић, 1950, 17).

60 A vlagyimiri Istenszülő szerb kultuszáról bővebben lásd Тимотијевић 2008.

61 Somogyi, 1970, kat. 9.

62 Somogyi az ikont kezdetben 15. századnak vélte (Somogyi Árpád: *A vladimiri Istenszülő ikon XV. századi másolata Székesfehérvárt*. István Király Múzeum közleményei, A. sorozat 5.) Székesfehérvár, 1957. Reálisnak azonban Davidov datálása – a 17. század második fele – tűnik (Давидов, 1973, 149., kat. 4). Vö. Тимотијевић, 2008. 65.

Kazanszkaja-másolatok a szegedi templomból,⁶³ Székesfehérvárról,⁶⁴ Egerből és Pécsről is ismertek, de nem kerültek Mária-trónra.

b) A vinčai-bezdini Istenszülő-ikon másolatai magyarországi Istenszülő-trónokon

A vlagyimiri Istenszülő-ikon egy orosz másolata jelentős, s más orosz importikonokhoz nem fogható „karriert” futott be szerb földre. Ez indokolja, hogy önálló fejezetben tárgyaljuk a magyarországi szerb templomokban található azon másolatait, amelyek Istenszülő-trónokra kerültek. A szerb barokk ikonfestészet emlékeinek sajátos csoportját alkotják az orosz eredetű ún. vinčai-bezdini Istenszülő-ikon másolatai, melyek az 1740-es évektől nagy számban készültek a Habsburg Birodalom területén a szerb egyház templomai számára.⁶⁵

A vinčai-bezdini Istenszülő-ikon eredetijét, egy vlagyimiri Istenszülő-ikon kópiát 1727-ben Paisij Grk („Görög” Paisij) szerzetes hozta Kijevből Belgrádba.⁶⁶ Kultuszát Mojsije Petrović belgrádi metropolita alapozta meg azzal, hogy az orosz egyház legszentebb Istenszülő-ikonjának e másolatát 1729-ben ünnepélyesen a Belgrád melletti Vinča monostorába vitette.⁶⁷ Jelenlegi tudomásunk szerint itt és e kegykép számára készült a Karlócai Érsekség területén az első Mária-trónusnak nevezhető templomi bútor 1727 (vagy 1729) és 1733 között.⁶⁸ A vinčai trón példájából is sejthető, hogy a Mária-trónusok állításának gyakorlata a Karlócai Érsekségben a csodatévő kegyképek tiszteletének tudatos kiépítésével hozható kapcsolatba. Mindez a Karlócai Érsekség egyházpolitikai programjának része volt, ahogy azt a vinčai kegykép további sorsa is bizonyítja, melyről rövid kitérő erejéig érdemesnek tűnik megemlékezni.

Alig egy évtizeddel a csodatévő ikon megszerzése után, 1739-ben a vinčai szerzetesek a török előrenyomulás elől menekülni kényszerültek. A bánági Bezdin szerb monostorában letek menedéket, ahová magukkal hozták orosz

---

63 Somogyi még votív koronával publikálta: Somogyi, 1970, Kat. 10.

64 A 18. század elejére datálható ikon ma a szentendrei szerb múzeum gyűjteményében található (Давидов, 1973, Kat. 9).

65 A téma összefoglalását lásd: Тимотијевић, 2003.

66 A vinčai monostor történetét az 1733-as érseki vizitáció jegyzőkönyvéből ismerjük: Руварац, Иларион: Судбина манастира Винче у Србији. *Старинар* IV (1887) 2. 33–40. [Руварац, 1887]; Грујић, Радослав М.: Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718–1739). Споменик Српске краљевске академије, 2. разред. 44 (1914) 84–208., 167. [Грујић, 1914].

67 Az átvitelről lásd: Руварац, 1887, 37.

68 Тимотијевић, 1995/96, 133.; Грујић, 1914, 164–165. Az első Istenszülő-trónok közé tartozhatott még a bođani monostor mait megelőző Mária-trónja is 1742-ből (Тимотијевић, 2012, 148).

ikonjukat is. A csodatévő kegyképet azonban nem sokkal később, 1743-ban IV. Arsenije Jovanović Šakabenta metropolita (1737–1748, ipeki pátriárka 1725–1737) politikai megfontolásból Karlócára, saját új udvari kápolnájába vitette.⁶⁹ Célja a szerémségi városban berendezett új pátriárkai székhely (és ön-maga egyházfői) tekintélyének növelése volt, amit a kegykép nemzeti-egyházi palladiummá emelésével igyekezett elérni.⁷⁰ A metropolita 1745-ben díszes fémrátéteket készíttetett az ikonra Bécsben, alsó szegélyére pedig egy ezüst-táblára vésette saját, a bezdini csodatévő Istenszülőhöz írt himnuszát. Az ikon végül 1748-ban, közvetlenül a pátriárka halálát követően visszatért Bezdinbe, köszönhetően a bezdini igumen által kikényszerített szinódusi határozatnak és – közvetve – Mária Terézia királynőnek, aki azt jóváhagyta. A királynő örömmel állt ki a bezdiniék mellett, hiszen érdekében állt, hogy megakadályozza a kegyképnek a szerb egyházi-nemzeti összetartozás (rövidéletű) jelképévé válását. S bár ezzel Arsenije pátriárka tudatos egyházpolitikai manőverje kudarcot vallott, a kegykép Bezdin monostorába „hazatérve” rendkívüli tiszteletre tett szert. Zarándokok tömegeit vonzotta, akik elsősorban lelki bajok gyógyításában kérték segítségét. Karlócán maradt 1748-ban készíttetett másolata, melytől hasonló hatást vártak, sosem lett képes az eredetivel versenyre kelni.⁷¹ (17. kép) Ennek ellenére a vinçai-bezdini Istenszülő-ikon az egyetlen olyan Mária-kép a szerb ortodox egyházban, amelynek a híres katolikus kegyképekhez hasonló barokk kultusza alakult ki.

A vinçai-bezdini Istenszülő-kép tisztelete a Bánság területéről már a 18. század második felében elterjedt a Maros–Körös közén, illetve Bácska és Szlavónia területén is, sőt a Budai Egyházmegye nyugati régióiba is eljutott, amint azt a már említett révkomáromi másolata is bizonyítja. (18. kép)

A révkomáromi ikonnal eddig nem foglalkozott a tudományos kutatás, pedig mai ismereteink szerint ez a legkorábbi datált vinçai-bezdini Istenszülő-ikonmásolat a Karlócai Metropólia teljes területén. Érdekessége, hogy még azelőtt készült, hogy a vinçai ikon Bezdinbe került volna, ezért felirata logikusan még „vinçai” Istenszülőnek titulálja, szemben a nagyobb számú későbbi replikával, amelyek feliratai az elterjedtebbé vált „bezdini” jelzővel illetik azt. A

---

69 Тимотијевић, 2003, 318.

70 A kegykép történetének egyházpolitikai vonatkozásairól bővebben lásd: Тимотијевић, 2003, 311.; Симић, Владимир: *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*. Нови Сад, 2012, 94–96.

71 1750-ben ez is az eredetihez hasonló, drágakövekkel ékesített ezüstkoronákat, nimbuszokat és keretet kapott. 1781 óta a karlócai székesegyházban található az ikonosztázion előtt felállított állványon. A vinçai eredeti kép sorsa 1918 után vált ismét kalandossá. Ekkor ugyanis a bezdini monostor Romániához került, az ikont pedig a bánáti püspök hazafias érzülettől vezetve magával vitte Szerbia területére. 1931-től a verseci püspöki palota kápolnájában őrzik.

felirata szerint 1747-ben készült révkomáromi kópiát tehát közel egy időben (illetve talán korábban is) készítették azzal a másolattal, amelyet maga a pátriárka rendelt meg eredetileg karlócai rezindenciájának magánkápolnája számára (melynek lebontásával került mai helyére, a székesegyházba). Nem tudjuk pontosan, mikor került az ikon Komáromba, de a számára készült proszkinitárium stílusa alapján a század utolsó két évtizedében már itt lehetett.

A komáromi bezdini másolat alapján készülhetett hazánk akkor egyetlen működő szerb monostora, a Tolna megyei Grábóc Szent Arkangyalok-templomának Istenszülő-trónjára egy ikon 1785-ben.⁷² (19. kép) Erre egyező feliratukból következtethetünk, mely a bezdini kegykép nagy számú, sőt ma is készülő szerbiai és romániai másolatával ellentétben még nem „bezdininek”, hanem – korából adódóan – „vinčai” Istenszülőnek nevezi az ikont. (20. kép) A felirat „a vinčai csodatévő Istenszülő-kép igaz másolatának” mondja a grábóci ikont, melyet „egy szent képmás után festettek, amely valamikor és valahol a jámbor Orosz Birodalomban” volt. Hozzáteszi, hogy „a Tisztaságos Istenszülő Szűz kegyelme nem szűnik máig csodákat tenni, tisztaságos ikonjából mint forrásból árasztván minden arra rászorulóknak a gyógyulást, s elűzvé az emberektől a gonosz szellemeket”.⁷³ A bezdini csodatévő Istenszülő tiszteletét nyilván a monostor késő barokk felújításának nagy mecénása, az 1781–1786 között temesvári püspöki címet is viselő Sofronije Kirilović karolta fel Grábócon, bár a komáromi előképe alapján az már nyilván korábban is jelen volt hazánk területén. A grábóci templom 1873-as inventáriumja beszámol a Mária-trónra került ezüst votív koronákról, valamint egyéb fogadalmi ajándékokról is: öt gyöngysort, nyolc ezüstláncon dukátokat, két piros szalagra függesztett ezüstdukátot, egy aranyozott ezüst Istenszülő- és egy Szentháromság-képecskét, két szívet, egy kezet, két felnőtt- és egy gyermekalakot formázó tammát és egy kis ezüstkeresztet ír össze.⁷⁴

A harmadik 18. századi bezdini ikon hazai Mária-trónon a hódmezővásárhelyi ortodox templomban található. 1795-ben festette Stefan Tenecki tanítvá-

---

72 A grábóci Istenszülő-trón faragása 1784-re már elkészült, hiszen aranyozását és márványozását Andrej Šaltistra, a templom falképegyüttesének alkotójára bízta Sofronije Kirilović püspök 1784. november 10-én. A munkát 1785. március 11-én fizették ki a festőnek. A szerződés szövegét Branislav Todić közölte 2012-ben (Тодић, Бранислав: Творци барокног ентеријера цркве у манастиру Грабовцу. In: *Уо: Радови о српској уметности и уметницима XVIII века по архивским и другим подацима*. Нови Сад, 2010, 401–425., 410–411.). A trón faragójának, illetve az Istenszülő-kép alkotójának kilétére eddig sajnos nem derült fény, csupán annyit árulnak el a levéltári iratok, hogy a kép 1786 után kerülhetett a trónra.

73 A trón feliratát közli Красић, Владимир: Манастир Грабовац у Будимској епархији. *Летопис Матице српске* 126 (1881) 26–38., 33.

74 SZOEL, lad. Грабовац 1711–1928, j. n.

nya, Mihailo Bokorović (másképpen: Bukurević, 1730 k.–1817).⁷⁵ Bukurević egyébként magában a bezdini monostortemplomban is dolgozott, a falképek legkésőbbi rétegét neki tulajdonítják. Hódmezővásárhelyi feltűnése nem meglepő, hiszen Arad környékén fejtette ki leginkább tevékenységét.⁷⁶ (21. kép) Az általa festett vásárhelyi kép a bezdini másolatok azon csoportjába sorolható, melyek előképe a votív koronákkal ékesített kegykép, illetve – nagyobb valószínűséggel – annak grafikai másolata volt (pl. Orfelin 1770-es metszete). Ezek egy részén megjelenik az ikon háttérén itt is látható, arany színű, monokróm mustra is. A mustra talán a kegyikon háttérét takaró, trébelt fémborító festett megfelelője lehet, amelynek kontrasztjában ezeken a képeken feltűnő az arcok sötét testszíne. A bezdini ikonmásolatok ezen altípusának legszebb magyarországi emléke a pesti görög (Petőfi tér) templomban található, ahol – Istenszüllő-trón híján – a hajó északnyugati sarkában a falon függ.⁷⁷

A vinčai-bezdini ikon számos másolata egyértelműen mutatja, hogy a Karlócai Metropólia Istenszüllő-ikonjai közül egyedül ez az ikon vált a régióinkban is széles körben, „kegyképszerűen” másolttá és tiszteltté. Ez azonban igaz a szerb egyház egészére is: jóformán ez az egyetlen ikon, amelyet a Karlócai Metropóliában tömegesen másoltak a barokk korában – a többi csodatévőről (feneki, Velika Remeta-i, stb.) alig ismerünk másolatokat.⁷⁸ A vinčai kegykép kultuszának terjedését a legfelsőbb egyházi akarat, illetve az ennek keretében készült sokszorosított grafikai ábrázolások is biztosították (1762-ből Johann Christoph Winkler, 1770-ből Zaharija Orfelin, 1774-ből ismeretlen metsző műve).⁷⁹ Ezek bizonyára könnyen elérhető és megbízható mintaként szolgáltak a helyi ikonfestők számára. Hozzá kell azonban tenni, hogy a bezdini Istenszüllő metszetábrázolásai nemigen maradtak fenn templomainkban, szemben a már említett csernyigovi Istenszüllő-ikon Ráckevére megrendelt rézmetszetes másolatával, amelynek nyomatait – egyházközegeinkben fennmaradt példái alapján – ikonszerű tisztelet övezhette.

Közismert, hogy IV. Arsenije Jovanović Šakabenta pátriárka – aki orosz-ukrán mintára igyekezett szabályozni a Karlócai Érsekség barokk vallásosságát – előírta klérusának, hogy csak a szinódus által elismert csodatévő ikonok kul-

75 Vö. Давидов, 1990, 145.

76 A festőről bővebben lásd Тодић, Бранислав: *Српски сликари од XIV до XVIII века. II. Нови Сад*, 2013, 31–32.

77 A kegyikon tiszteletének továbbélését mutatja, hogy az elmúlt években Magyarországon a lórévi szerb templomba is készítették egy Mária-trónt, melyre a bezdini ikon másolata került.

78 Az áthoszi Hilandar szerb monostor középkori csodatévő ikonja, a Háromkezű Istenszüllő volt talán korábban az egyetlen, szerb közegben ennyire kedvelt Mária-ikon.

79 Давидов, Динко: *Српска графика XVIII века. Нови Сад*, 1978, 194–195., kat. 77., 145., 161.

tuszát ápolják.⁸⁰ Erről azután nemigen esik szó a forrásokban, így nem kizárt, hogy a fenti törekvése valójában nem szólt bele a helyi szokásokba. Összefüggőhetett azonban a vinčai kegykép „kisajátítási” kísérletével, amelyre nemcsak az orosz cári csodatévő ikonátvitelek, hanem a Habsburg Birodalomban és a nyugati egyházban tapasztalt hasonló jelenségek is hathattak. A szerb egyház által intézményesíteni szándékozott kegyképkultusz másik példája egyébként magyar vonatkozású: a siklósi szerb templom csodatévő Istenszülő-képét 1756. június 12-én vitték át a karlócai érsek rendelkezése nyomán Grgeteg monostorába. Bár az átvitel a bezdininél sikeresebb volt, a kegykép későbbi, rejtélyekben bővelkedő sorsa végül kultuszának teljes elhomályosulásához vezetett a 20. század elejére.⁸¹

„Kép a képben” - Istenszülő-ikonok a Jankovics-műhely Mária-trónjain

A csodatévő ikon Mária-trónon való “bemutatásának” koncepciója, s ezáltal maga a bútortípus fejlődése szempontjából is különleges emlék az egri és miskolci ortodox templom Istenszülő-trónja. Mindkettő az Egerben működő Jankovics Miklós faragóműhelyében készült a 18–19. század fordulóján, faragása pedig nemcsak hazánk területén, hanem a történeti Karlócai Metropólia tágabb kontextusában szemlélve is a legmagasabb művészi értéket képviseli. Ezek koncepciójukat tekintve abban mondhatóak újtónak a Mária-trónok között, hogy a hátoldalukon látható Istenszülő-ikonok „bemutatásánál” az újkori nyugati oltártabernákulumok művészetéből is ismert, rafinált megoldást, “a kép a képben” kompozíciót alkalmaznak. A korábbi eredetű Istenszülő a Gyermekkel-ikon köré – modern gesztussal – mindkét trónon új, azt „kiegészítő” kompozíciót festettek.⁸² E trónok így már valósággal “újrafogalmazzák” kegyképeiket, keretfestményeikkel mintegy művészeti és teológiai kommentárt fűzve az új képbe illesztett régi kultuszképhez. Ezekre az Istenszülő-trónokra éppúgy vonatkozik Hans Belting állítása, mint a nyugati katolikus reform idején elterjedt oltártabernákulumokra: az ikon mint ereklje jelenik meg a

---

80 Тимотијевић, 2003, 314.

81 Az ikon 1777-ben eltűnhetett, mert ekkor egy másolattal pótolták. Erről a másolatról készített az 1781-ben megrendelt új Mária-trón számára egy kópiát Mihajlo Jevtic karlócai festő. A monostor 1900 körüli felújítása során már egy újabb vászonmásolat helyettesítette a korábbi, mely végül a II. világháború idején eltűnt. Ezek alapján már teljességgel rekonstruálhatatlan az eredeti siklósi ikon kora, illetve kinézete. A kegykép történetét Timotijević dolgozta fel: Тимотијевић, 2010.

82 A nyugati retablós oltárokba illesztett Mária-kegyképek hatásáról a szerb művészetben: Тимотијевић, 1996, 64. Az oltártípus értelmezéséről lásd Belting, 2000, 512–519.

keretfestményben, amely (esetünkben voltaképpen a trón egésze) ezáltal ereklyetartóként funkcionál.⁸³

Visszatekintve, e gesztus egy korábbi, archaikusabb megnyilvánulásaként értelmezhetjük a ráckevei Mária-trón baldachinjának kiegészítő ábrázolásait is: az Istenszülő megkoronázásának jelenetét, illetve a csillagos égbolton megjelenő nap- és holdábrázolást.⁸⁴ Az egri és miskolci trón azonban ennél direkter módon „értelmezi újra” és – Beltinggel élve — „kommentálja” a benne foglalt ősi képet.⁸⁵

A miskolci ortodox templom Istenszülő-trónjába egy orosz importikont foglaltak. (22. kép) Az ahtirkai csodatévő Istenszülő-ikont orosz földön 1739 óta tisztelik. A harkovi kormányzóságban található ikont 1751-ben, II. Katalin cárnő idején nyilvánította a szinódus csodatévővé.⁸⁶ Miskolci másolatát is a cárnő ajándékának tartja a kegyes hagyomány, amit azonban az ikon hátoldalán elhelyezett görög donációs felirat, melyben Mihail Tziatzia adományozó neve olvasható, kétségbe von.⁸⁷ Az ikonográfiai típus egyébként az italokrétai festészetben is ismert volt. Orosz munkának tűnik viszont a miskolci ikont borító remek ezüst oklad.

A kegyképet két, stílusa alapján Anton Kuchelmeister műhelye által festett angyal tartja egy széthúzott, vörös függönyű festett baldachin alatt. A kegykép ezen, figurális keretén olvasható a trón görög donátorának neve (Jorgosz Koisszoriu) és a készítés (1807) éve is.⁸⁸ A miskolci Mária-trón mint barokk *Gesamtkunstwerk* egyben a hazai ortodoxia szerteágazó gyökereit és kulturális kapcsolatait is mintázza. A tipikusan szerbnek nevezhető templomi bútortípus – amint azt már legkorábbi emlékünk, a ráckevei trón is bizonyította – egyértelműen élvezte a szerbekkel a Habsburg Birodalomban közös egyházba kényserült makedovlach és görög bevándorlók tetszését, adakozókedvét is.

A miskolcival azonos faragóműhelyből került ki az egri Mária-trón, mely hasonlóan díszes felépítménnyel és átgondolt vizuális koncepcióval büszkél-

83 Belting, 2000, 519.

84 Timotijević mutatott rá, hogy a bútortípus fejlődése szempontjából mérföldkőnek tartott bođani Mária-trónon (1774–1780) a korábbi Istenszülő-ikont övező Mária-emblémák is hasonló koncepciót tükröznek (Тимотијевић, 1996, 64).

85 Az ilyen „kép a képben” kompozíciók ritkának mondhatóak a szerb egyházművészetben. Egy példájuk – ugyan nem Istenszülő-trónon – a Banatski Brestovac parochiális templomában fennmaradt Istenszülő megkoronázása-kompozíció, mely szintén egy régebbi Mária a Gyermekkel-ikont foglal magába, lásd Милановић-Јовић, Оливера: Из сликарства и примењене уметности у Банату. *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* 6–7 (1976) 117–185. Т. V. fig. 3.

86 Erről lásd *Az Istenszülő csodatévő Ahtirkai ikonja a miskolci orthodox templomban*. Szerk. Kárpáti László, Miskolc, 2004, 6.

87 Kárpáti, 2002, 69.

88 Uo.

kedhet. (23. kép) Az egi templom csodatévő ikonját említi egy 1777-es levéltári adat, ekkor ugyanis egy festővel „helyrehozták”.⁸⁹ Valamilyen Mária-trón már a korábbi templomban is létezett, hiszen 1785-ben „reparatio”-járól szól egy forrás.⁹⁰ A jelenlegi trón az 1786–1788 között épült új templom berendezéseként, a korábbi kutatások szerint 1789–1791 között, a templomi bútorzat faragásának első fázisában, az ikonosztázzal egy időben készült.⁹¹ Aranyozásáról egy 1794-es adat szól.⁹² Az egi Mária-trónus retablójába szintén egy korábbi, de nem orosz, hanem feltételezhetően balkáni importból származó ikont „fogalmztak bele”. (24. kép) Az italokrétai Istenszülő-ikont az 1980-as években végzett restaurátori vizsgálatok a 16. század közepére datálták.⁹³ A kép az észak-itáliai, valamint italokrétai festészetben ismert Madre della Consolazione-ábrázolástípust követi, melynek legalább húsz 16. századi példánya maradt fenn az Adria-parti szerb közösségekben is.⁹⁴

Az egi Istenszülő-trón hátfalának keretképét, stílusa és a templomban fennmaradt más ikonjai alapján Petar Rašić Csongradi (1720–1798), az egi adófizetőként regisztrált „Petrus Graecus de Csongrad rác festő” festhette, akinek életművét újabban Todić foglalta össze. 1751-től haláláig Egerben élt.⁹⁵ A kompozíció voltaképpen kiegészíti a kegyképet: felhőkkel és szárnyas angyalfejekkel veszi azt körül, illetve felül az újszövetségi Szentháromság koronát tartó együttesét teszi hozzá. Ez a motívum az Istenszülő megkoronázásának

---

89 Тодић, 2013, II. 100.

90 Протокол епархијске конзисторије 1778–1804, SZOEL.

91 Давидов, 1990, 320; Nagy Márta: *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei*. Debrecen, 1998, 173.

92 Протокол епархијске конзисторије 1778–1804, SZOEL.

93 1981-ben a Mária-trón restaurálása során Bérczi László másolatot készített az ikonról, s az került vissza a trónra. Az ikon eredetijét a szentendrei Egyházi Múzeum őrzi. Az ikonról Bérczi László derítette ki, hogy többszöri átalakításon esett keresztül. A trón készülésének idején, 1791-ben ismét újraaranyozták, s ekkor kapta az ezüst domborított lemezt, melyet üveggyöngyök díszítenek (Bérczi László: *Az egi Ráctemplom ikonosztázzának és faberendezésének restaurálása*. In: *Képzőművészeti emlékek védelme. Az Egi nyári egyetem előadásai*. [Eger], 1982 [!1984], 81–83.) Az eredeti ikont azóta újra restaurálta Kiss Virág 2012–2013-ban (Terdik Szilveszter szíves közlése).

94 Bérczi szerint Velencében dolgozó görög festők művének másolata, melyet bizonyára a 16. század közepén raguzai (dubrovnikai) mesterek készítettek „sorozatban”. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az ikonográfiai típus rendkívül népszerű volt mind az itáliai Madonieri festők, mind a Velencében megtelepedett krétai festők körében, illetve hatókörében, így a dalmáciai – nemcsak ortodox, hanem katolikus – lakosság magándevóciójában is (Савић, 2000, 25.) Az Adriai-tenger mellékén Krka monostora is őríz egy hasonló, 16. századi Istenszülő-ikont.

95 Тодић, 2013, II. 98–100. Korábbi irodalom a festőről: Вуковић, Коста – Королија Црквењаков, Даниела: *Српска црквена уметност у Мађарској. Каталог*. Нови Сад, 2011, 68–73.

ábrázolásain vált általánossá a 18. századi szerb művészetben, mely az ukrán művészet hatására terjedt el, s mind ikonosztázionok középképeként, mind pedig a magándevócióban kedvelt téma lett. A Mennyeek királynőjeként ábrázolt Istenszülő, ahogy a trónus predellájának kerek kartusában megfestett, holdsarlón álló Immaculata is a kor szerb művészetében számos formában megjelenő Mária-devóció megfogalmazódásai.⁹⁶

Katolikus kegyképek másolatai szerb templomainkban

A magyarországi szerb templomokban megtalálhatóak egyes, a római és görögkatolikus egyházban tisztelt kegyképek másolatai is, melyek a felekezeti közti kapcsolatok bonyolult kérdését vetik fel. Ezek között – bár kutatásuk nem tekinthető lezártnak – 18. századi emlékek is vannak. Istenszülő-trónon jelenleg egyedül a csestochowai Szűz Mária-kegykép egy másolata található a budakalászi szerb templomban, melynek datálása azonban bizonytalan (19. század?). Bár a csestochowai kegyképet az orosz egyházban tisztelik,⁹⁷ a Karlócai Érsekiségben eddig – tudomásom szerint – nem mutatták ki kultuszát, noha a szege-di szerb templom is őrzi egy másolatát.⁹⁸ A további kutatásnak kell tisztáznia, hogy mikor került a budakalászi Istenszülő-trónra a híres pálos kegykép másolata. Hozzá kell tenni, hogy a helyi közösségben az ábrázolás eredete bizonyára nem is tudatosodott, így aligha beszélhetünk a Jasna Gora-i kegykép lokális tiszteletéről. Ha viszont a kalászi ikont eredetileg is a trónra szánták, akkor az valamennyire a szerb egyház által kanonizált hagyományt feltételez.

A katolikus közegekben tisztelt kegyképek szerb kultuszát példázzák azonban a brünni Fekete Mária kegyképének másolatai, melyek a csodatévő kép 1736-os megkoronázása után – ugyan jellemzően nem Mária-trónon – széles körben terjedtek el a Karlócai Metropólia templomaiban. Éppen emiatt is vélte úgy Miroslav Timotijević, hogy a brünni kegykép tisztelete a szerbek körében inkább a magándevócióhoz volt köthető.⁹⁹ A székesfehérvári rác templom esete – igaz már a 19. századból – tehát kivételnek mondható: itt az 1855-ben és 1885-ben kelt inventáriumok szerint is „Arab” Istenszülő (Arapaska), azaz Fekete Mária volt a Mária-trónon. Ez bizonyára a trón eredeti állapotát tükrözte, hiszen azt felirata szerint 1853-ban emeltette Dimitrij Prokopijev, a „császári és királyi hadiétkezte-

96 Erről bővebben Тимотијевић, 1996, 339–361.

97 Az 1717-ben megkoronázott csestochowai kegykép orosz kultusza I. Sándor cár korában vált erőteljessé, amikor egy másolata (máshol: az eredetije) Pétervárra került a napóleoni háborúk idején Jasna Gorát kifosztó oroszok által (1813).

98 Vö. Тимотијевић, 1997, 185.

99 Тимотијевић, 1997, 189. Az egyetlen általa ismert Mária-trón, amelyre brünni másolat került a 18. század legvégén vagy a 19. század elején, a temesvári Szent György-templomban állt (ma már más ikonnal, ami azonban jelenkori csere eredménye).

tés könyvelője”. A ma is a templomban található székesfehérvári brünni másolat akár 18. századi is lehet.

A brünni kegyképnek ma három-három másolata van a szegedi, valamint a pesti szerb egyházközségek tulajdonában. Ez utóbbiak közül kettő biztos 18. századi, egyiken pedig egy votív térdeplő figura is van. (25. kép) Mindkét templom esetében más templomokból, illetve magánhagyatékokból származhat a meglepően nagy számú másolat, amelyek a „sorozatgyártás” jeleit is magukon viselik.

Mindkét említett katolikus kegykép viszonylag tradicionális, bizáncias stílusa miatt válhatott elfogadottá a szerbek körében. A további kutatásoknak kell tisztázni a felekezeti köziség megnyilvánulását e kegyikonok kultuszában, amelyhez a pócsi Istenszülő lehetséges szerb tiszteletének kérdése is csatlakozni fog.¹⁰⁰

A magyarországi ortodox templomok Istenszülő-trónjai és csodatévő ikonjai Szűz Mária tiszteletének és a csodákba vetett hitnek a megnyilvánulásai, amelyek a szerb barokk kori vallásosságban is új devóciós és művészeti formákban öltöttek testet. A fennmaradt hazai emlékek közül kultusztörténeti jelentőségét tekintve a ráckevei csodatévő Istenszülő-ikonot kell kiemelnünk, amelyhez az ortodox hívek hazánk egész területéről zarándokoltak a 18–19. század folyamán. Az óhazából hozott „ereklye” lehet a szentendrei Úrszínváltozás-templom kegyképe, amely bizonyára szintén önmagában, s nem híres előképe révén tett szert tiszteletre a magyarországi szerbek körében, de kultusza kevésbé dokumentálható. A többi vizsgált Mária-trón „csodatévő” ikonja valamely ismert – zömében orosz – csodatévő Istenszülő-ikon után készült másolat. Az Orosz Birodalomból szerb földre került ikonmásolatok közül egyedinek mondható a vincai-bezdini Istenszülő-ikon esete, mely a Karlócai Metropólia legnépszerűbb kegyképe lett, s a Budai Egyházmegyében is számos másolatban maradt fenn, egyebek között Istenszülő-trónjainkon.

---

100 Lásd Terdik Szilveszter tanulmányát ebben a kötetben.

Képmelléletek*

1. kép: A révkomáromi ortodox templom enteriőrje.
Fotó: Jaksity Iván, 2017

* A 17. kép forrása: Jaњушевић, Богдан–Николић, Петар: *Саборна црква светог оца Николаја у Сремским Карловцима*. Сремски Карловци–Петроварадин–Нови Сад, 2010, 52.

2. kép: Proszkinitáron a Szenvedő Istenszülő ikonjával, 1760-as évek. Révkomárom, ortodox templom. Fotó: Jaksity Iván, 2017

3. kép: A Szenvedő Istenszülő ikonja. Révkomárom, ortodox templom. Fotó: Jaksity Iván, 1999

4. kép: Proszkinitárium a vinčai Istenszüelő ikonjával,
18. század vége. Révkomárom, ortodox templom.
Fotó: Jaksity Iván, 2017

5. kép: A szentendrei szerb székesegyház
entériője. Fotó: Jaksity Iván, 2017

6. kép: Proszkinitárium az Istenszüllő ábrázolásával, 1770-es évek. Szentendre, szerb székesegyház. Fotó: Jaksity Iván, 2015

7. kép: A szentendrei szerb székesegyház „Istenszüllő-trónja”. Fotó: Jaksity Iván, 2015

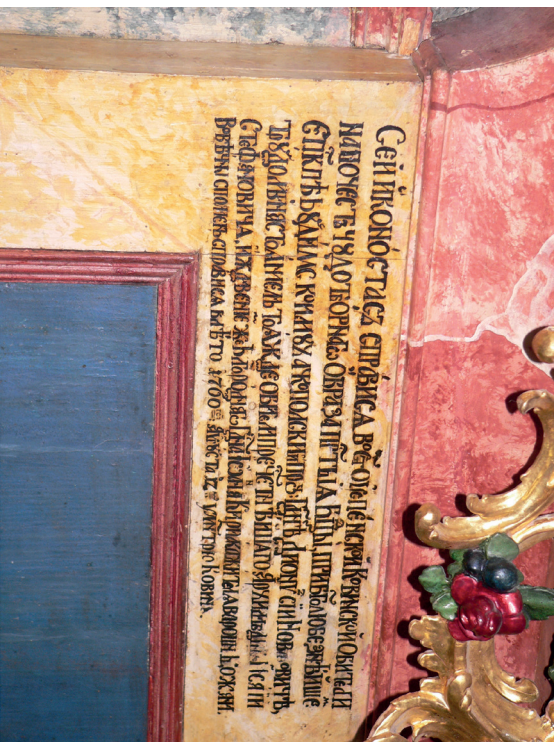
8. kép: A Fiodorovszkaja Istenszülő ikonja, 18. század. Szentendre, szerb székesegyház. Fotó: Jaksity Iván, 2015

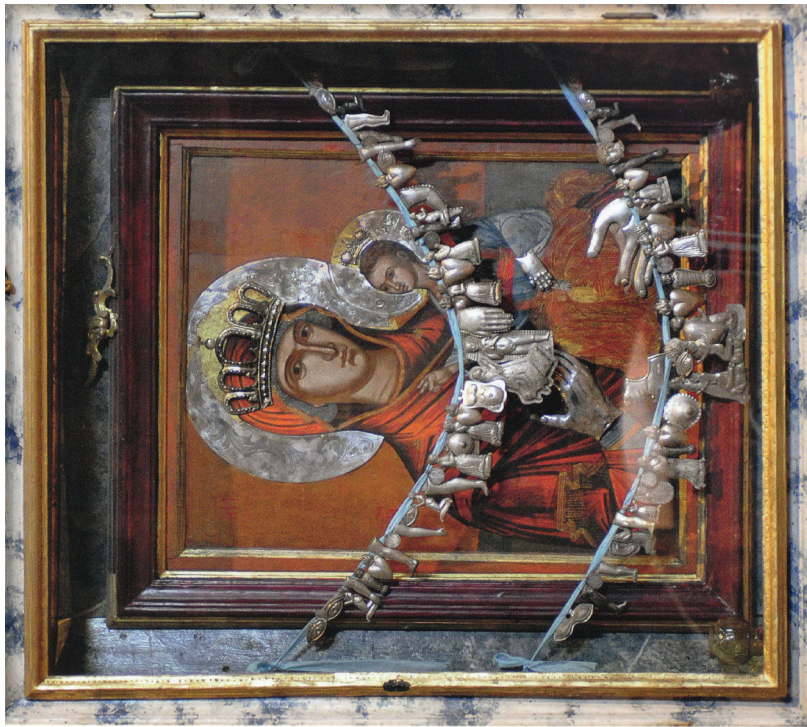
9. kép: Istenszülő-trón, 1760. Ráckeve, szerb ortodox monostortemplom. Fotó: Jaksity Iván, 2015

10. kép: Proszkinitárió, 1760–1761. Ráckeve, szerb ortodox monostortemplom. Fotó: Jaksity Iván, 2015

11. kép: A ráckevei Istenszüllő-rón felirata.
Fotó: Jaksity Iván, 2015

12. kép: A ráckevei csodatévő Istenszüllő-ikon, 1660-as évek. Fotó: Jaksity Iván, 2015

13. kép: A csernyigovi Iljinszkaja Istenszüllő, 1725. Rézmetszet. Szentendre, Szerb Ortodox Múzeum. Fotó: Jaksity Iván, 2015

14. kép: A szentendrei Preobrazsenszka templom csodatévő Istenszüllő-ikonja, 17. század vége (?).

Fotó: Jaksity Iván, 2015

15. kép: Istenszüllő-trón, 1784–1786 után. Szentendre, Preobrazsenszka templom.

Fotó: Jaksity Iván, 2015

16. kép: Kazányi Istenszülő-ikon, 18. század. Csobánka, szerb templom. Fotó: Jaksity Iván, 2015

17. kép: A vinčai-bezdini Istenszülő ikonja, 1748. Karlóca, Szent Miklós-székesegyház. Јањушевић-Николић 2010 nyomán

18. kép: A vinčai Istenszüllő ikonja, 1747. Révkomárom, ortodox templom. Fotó: Jaksity Iván, 1999

19. kép: A grábóci szerb monostortemplom Istenszüllő-trónja, 1780-as évek. Fotó: Jaksity Iván, 2012

20. kép: A vinçai-bezdini Istenszülő ikonja, 1786 után.
Grábóc, szerb monostortemplom. Fotó: Jaksity Iván, 2012

21. kép: A vinçai-bezdini Istenszülő ikonja, 1795.
Hódmezővásárhely, ortodox templom.
Fotó: Jaksity Iván, 2013

22. kép: A miskolci ortodox templom Istenzüllő-trónja,
1807. Fotó: Terdik Szilveszter

23. kép: Az egeri ortodox templom Istenzüllő-trónja,
1789–1794. Fotó: Jaksity Iván, 2016

24. kép: Az egri ortodox templom Istenszüelő-trónja, részlet, 1789–1794. Fotó: Jaksity Iván, 2016

25. kép: A brünni Mária-kegykép másolata, 19. század (?). Budapest, szent ortodox templom. Fotó: Jaksity Iván, 2017